

INTRODUCCIÓ

2014, UN ANY HISTÒRIC. 2014, QUIN TRICENTENARI!

Oriol Homs

L'any del Tricentenari no ha estat només un any ple de celebracions commemoratives sinó també un any clau que torna a marcar fites de dimensió històrica. Just als tres-cents anys de la pèrdua de la sobirania de Catalunya el 1714, les relacions amb Espanya tornen a jugar-se en un enfrontament al tot o res, una vegada esgotats els canals institucionals de diàleg.

L'11 de setembre i el 9 de novembre de 2014 varen significar dues dates crucials tant per la magnitud del nombre de persones que es varen mobilitzar clarament per la independència de Catalunya com per la demostració de la capacitat d'autoorganització i protagonisme de la societat civil.

A part de la gran transcendència política d'aquests fets, des d'un punt de vista sociològic mereix una anàlisi aprofundida el perquè i com una part important i significativa de la ciutadania catalana ha virat cap a posicions independentistes, conjuntament amb una part de la classe política.

Segurament hi ha una explicació estrictament política, el desencís d'un estatut maltractat, la frustració d'una reivindicació del concert econòmic i fiscal, el *no* sistemàtic al diàleg per part del Govern central a Madrid... , però tot plegat no arriba a explicar la magnitud i profunditat del canvi de posició de la societat catalana.

Segurament hi ha altres raons de fons que poden contribuir a explicar aquest fenomen de primera magnitud, no només a Catalunya i Espanya sinó també en casos com els del Quebec i Escòcia. Uns factors són endògens de la societat catalana i els altres són exògens de la resta de l'Estat o de dimensió internacional; els uns tenen un caràcter clarament polític, però els altres incorporen elements econòmics, socials, culturals, generacionals, de canvi d'època... , que també caldria tenir en compte. Tanmateix, els uns presenten una configuració més conjuntural i els altres, una de més estructural i de llarga trajectòria. En tot cas, el *procés* constitueix un cas digne de ser objecte

d'una profunda observació i reflexió sobre els comportaments socials de la nostra època, a la qual caldria dedicar més esforços analítics per part dels investigadors i professionals de les ciències socials.

A més del «procés», el 2014 ha marcat també una inflexió en la situació econòmica, i s'ha iniciat la recuperació de les magnituds macroeconòmiques de l'economia espanyola i catalana, però sense que aquest canvi de context arribi a la població, que pateix encara importants restriccions en el mercat de treball i en els seus ingressos. El clima de desànim sobre el futur dels darrers anys s'ha transmès a les noves generacions i s'ha generat una certa alarma social per la por que els joves emigrin cap a altres països a la recerca de millors oportunitats.

D'altra banda, la solidaritat cívica marcada pels recaptos massius dels bancs d'aliments i moltes altres iniciatives ciutadanes per tal d'ajudar a cobrir les necessitats més urgents de la població afectada constitueixen també un referent de la singularitat del país i de la capacitat d'autoorganització de la seva ciutadania activa.

Finalment, els temes educatius tant al Principat com a les Illes han estat protagonistes de debats i mobilitzacions que continuen recordant la importància que la població atorga a l'educació com un dels mitjans prioritaris per assegurar el benestar de les noves generacions.

Aquests són els temes a destacar del 2014, entorn dels quals hem demanat a diferents especialistes que duguin a terme una anàlisi, per tal d'escatir el valor sociològic que ens aporten per entendre millor la societat catalana.

Sobre el «procés», Jordi Sauret aporta una acurada anàlisi de l'evolució de l'opinió pública, Marta Rovira descriu les mobilitzacions que s'han viscut i Elisenda Paluzie reflexiona sobre els aspectes econòmics i els interessos dels diferents actors.

Marina Subirats fa una anàlisi de classes per posar en evidència els profunds canvis i les seves conseqüències socials i polítiques per al país. Carlos Obeso estudia la qualitat del treball, com ha estat afectada per la crisi i els seus possibles efectes per al futur. Pau Serracant aporta dades per clarificar l'impacte de l'emigració dels joves a l'estranger.

Finalment, Pau Vidal analitza l'aportació del tercer sector a la mobilització per atendre les necessitats vitals de la població. Xavier Bonal i Aina Tarabini analitzen la LOMCE i el debat que ha provocat i Jordi Vallespir i Pere Carrió descriuen en detall les mobilitzacions de la marea verda per l'educació a les Illes Balears.

DE LA PERPLEXITAT A LA INDIGNACIÓ I A L'INDEPENDENTISME

Què ha passat durant aquests anys perquè hagi canviat tant l'orientació dels projectes polítics que cristal·litzen el sentiment i les inquietuds de la població? Les explicacions no són fàcils, ni és possible abordar la qüestió en la seva dimensió global en el marc d'aquestes pàgines, però constitueix un dels reptes de més interès per a la sociologia, i creiem que caldria dedicar-hi temps, esforços i enginy, atesa l'oportunitat de viure en temps real el que pot ser un dels moments més crucials de la nostra història i una aportació singular a les tensions de les societats desenvolupades del segle XXI. Perquè segurament no és possible analitzar el que està passant només en clau catalana o fins i tot en clau espanyola, i cal contextualitzar-ho en el rerefons dels grans moviments tectònics que semblen moure's en el subsòl de les societats del planeta. Vivim els moments apassionants de veure la precocció dels profunds esdeveniments que les alertes de canvi d'època, prou evidents, ens anuncien.

El 2006, quan vàrem iniciar la sèrie d'aquests anuaris, definíem els fets de l'any com a històrics per la reforma de l'Estatut i els resultats del referèndum consegüent, amb una elevada abstenció, i el fenomen de la nova onada d'immigració massiva. El 2007, abans de l'inici de la crisi, ja vàrem detectar la perplexitat del país, conseqüència del català emprenyat i astorat davant de la manca d'eficiència d'una Administració pública incapaç de respondre a les expectatives generades per un augment important del benestar d'una població amb més educació i més recursos, i davant dels nous esdeveniments que li generaven inseguretats, com la magnitud de l'onada migratòria i els nous reptes tecnològics, socials i morals fruit de la globalització i els avenços tecnològics a escala mundial. El 2008, en paraules de Marina Subirats, és «l'any en què vam començar a baixar dels núvols», i els anys posteriors, els de la por i el pànic pels efectes devastadors de la crisi. El 2011, l'any de la indignació amb el 15M, i el 2012, el de la manifestació de l'Onze de Setembre sota el lema «Catalunya, nou estat d'Europa», una aposta per un projecte polític que es consolida en els anys següents.

Què ha passat en aquesta dècada vertiginosa? Cal defugir les explicacions simples que apel·len a l'espontaneïtat de la societat civil o les de l'altre extrem, que es refereixen a la manipulació de l'opinió pública per part de polítics interessats. Les opinions públiques en les nostres societats són molt importants però no tan innocents ni tan manipulables com suposen alguns. Possiblement ens aproximem més a la realitat si la interpretem com la cocció d'un sentiment o estat d'ànim que s'ha anat forjant des de fa temps i que s'ha precipitat com a conseqüència d'una multiplicitat de factors i d'esdeveniments.

Crec que no ens equivoquem si considerem que el fenomen no és fruit d'un càlcul polític imposat des de dalt sinó que hi ha un fort protagonisme del que podríem anomenar *societat civil*. Aquest fet explicaria el seu fort component emocional, que marca la seva força però també els seus riscos i límits. La clau explicativa rau a entendre com s'ha generat aquest sentiment col·lectiu més que a delimitar els efectes de la combinació de certs factors previsibles i explícits.

És evident que el pacte de la Transició i la Constitució espanyola del 1978 van encarrilar però no van resoldre definitivament la qüestió de la plurinacionalitat de l'Estat espanyol. El posterior desenvolupament de l'Estat de les autonomies i la consolidació de la democràcia van absorbir les energies socials i polítiques del país, en orientar-les a la construcció d'un nou escenari col·lectiu que generava progressivament espais de resolució de tensions i conflictes en concordança amb els estàndards i referents internacionals del nostre entorn. La ràpida entrada a la Comunitat Europea (CE) va contribuir en gran manera a generar la creença de normalitat entre la població.

Amb el pas dels anys, aquesta excepcionalitat del «miracle espanyol» s'ha anat esmunyint i han anat aflorant els vells problemes no resolts, als quals se n'han afegit de nous, molts dels quals compartim amb les societats desenvolupades: la crisi de representativitat política, la desafecció a la política de col·lectius significatius, la crisi de les classes mitjanes, el creixement de les desigualtats, la crisi fiscal dels estats, els límits de l'estat del benestar, els impactes de la globalització... És en aquest context d'esgotament de l'impuls democratitzador de la Transició espanyola i d'estandardització de les dinàmiques socials que cal situar el «malestar català»; alhora, això permet entendre com el «procés» actua de catalitzador d'una resposta singular a aquesta situació.

Si intentem identificar alguns dels ingredients que estan presents en el procés de cocció d'aquest sentiment col·lectiu, podem observar en tots aquests anys unes constants de grans eixos que han influït en la dinàmica social, econòmica i política i en els estats d'ànim de la població:

— Durant els anys del fort creixement econòmic especulatiu de les darreries del segle xx i dels inicis del segle xxi, Catalunya, malgrat la millora del benestar de la població, encara que sense reduir desigualtats, perd força econòmica i competitiva respecte a la resta d'Espanya i especialment amb relació a la Comunitat de Madrid. Catalunya queda més tocada pels efectes de la globalització i de la desindustrialització i no té capacitat, amb els mitjans de què disposa, d'abordar les innovacions tecnològiques i econòmiques que dominen el món. La crisi econòmica posterior imposa l'immediatisme més curt

per a centrar totes les energies en la supervivència, sense que per ara estigui clar si Catalunya ha sabut aprofitar millor la situació per recuperar la seva competitivitat que altres zones espanyoles, malgrat els esforços i els avenços. Però la crisi ha situat l'Administració catalana en una posició d'extrema debilitat i dependència total de l'Estat central, sense que per ara s'albiri cap canvi d'orientació. Un sentiment ha anat prenent força: és possible la recuperació de la competitivitat de l'economia catalana sense un estat que li sigui favorable?

— A Madrid avança una aliança de classes corporatives¹ entre els directius de les grans empreses i l'alt funcionariat, per situar-se millor davant de la pèrdua de sobirania per l'avenç de la construcció europea i la geoestratègia de la globalització. Un nou projecte de futur per a l'estat nació espanyol es va configurant. I els poders econòmics i polítics catalans hi estan poc representats i hi ocupen posicions secundàries. El teixit productiu català és poc present en aquesta batalla i no participa en el reforçament de l'Estat ni en les seves transformacions (per exemple, el cas de l'opa d'Endesa - Gas Natural). La primera reacció dels poders econòmics catalans és la de reclamar un pacte fiscal, ja que si la influència a Madrid és escassa com a mínim es pot millorar les condicions de producció (infraestructures, cost energètic, administració més eficient...). Caldria aprofundir en aquesta qüestió per esbrinar per què les elits del poder econòmic i polític català no s'acaben d'integrar a Madrid i per què les elits de Madrid no s'obren a la integració de les catalanes. Un nou sentiment amb un caràcter cada cop més transversal es va coent en la societat catalana: a Madrid no ens volen!

— Les relacions entre Catalunya i l'Estat han estat, evidentment, el fil aparent de les tensions que han anat agafant cos. Un estat cada cop més agressiu respecte a Catalunya ha encès les brases que el canvi democràtic de la Transició no va apagar del tot. El projecte recentralitzador, els atacs a la llengua, el dèficit d'inversions, l'anticatalanisme com a arma electoral, la corrupció, etc., han allunyat àmplies capes socials, de tots els estrats, de les mínimes connexions sentimentals i d'adhesió respecte a un estat que no senten com a propi, malgrat que no tots aquests sectors han perdut la consciència de pertinença a una societat i cultura espanyola a la qual els uneixen llaços sentimentals, però també familiars i culturals. Un sentiment es consolida: el dret a decidir com a ambigüitat per a reclamar protagonisme per a decidir el futur.

— Una renovació generacional progressivament s'instal·la, una generació que no ha conegut el franquisme ni els primers anys de la Transició i que ha crescut en un escenari de normalització lingüística reeixida i s'ha socialitzat

1. Vegeu l'article de Marina Subirats en aquest anuari.

en un marc escolar en el qual ha interioritzat les bases i els conceptes fonamentals d'un país normal. Aquesta generació no entén que es posi en dubte aquesta normalitat pels atacs recentralitzadors i pel joc d'interessos electorals que menyspreen recurrentment la singularitat catalana. El ministre Wert tenia raó, l'escola ha tingut un paper clau en el procés de normalització de la societat catalana, i per això posa en marxa la seva «modernització conservadora».² Un nou sentiment apareix: volem ser un país normal.

— Arriba a la maduresa una nova generació amb nivells més elevats de formació que les precedents, que viu amb una base tecnològica diferent de les anteriors, i en un moment en què l'esgotament dels models anteriors es fa evident en molts àmbits: el del treball, el de les relacions personals, el de la política, el de la producció, el de la cultura. Una generació que es veu obligada a la responsabilitat de repensar les coses i assajar models diferents. Aquesta generació empeny el risc de canviar les coses.

— La duresa de la crisi ha trencat massa coses, malgrat que aparentment s'ha volgut viure com si no passés res. Com un tsunami, els efectes n'han estat devastadors. En els moments de màxima gravetat s'ha intentat que no s'estengués el pànic, però hi ha el perill de creure que tot és a lloc. Massa persones han vist la seva trajectòria personal greument afectada i la gran majoria ha sofert restriccions d'una manera o d'una altra. Els indicadors de risc de pobresa s'assemblen als de països en desenvolupament. S'ha trencat la confiança amb l'Administració, s'ha enfonsat l'Administració pública, s'ha deixat de creure en el futur. Però el sentiment que uns se n'han aprofitat i la gran majoria ha pagat els plats trencats és molt generalitzat. Ha mancat un lideratge capaç d'explicar les dificultats del present i de transmetre esperança de superació basada en una distribució equitativa de les càrregues. La mobilització ciutadana per organitzar la solidaritat no ha estat gratuïta. La crisi ha amplificat les tensions socials, econòmiques i de classe i ha creat l'ambient propici per a una forta demanda de canvi amb lideratges nous.

— Les pors del segle, els canvis tecnològics, les fronteres de les ciències de la vida, la globalització, els corrents migratoris, etc., que compartim com a mínim amb el món desenvolupat, s'afegeixen a les tensions locals. L'ansietat per l'esdevenidor va fent el seu forat i augmenta la sensibilitat pel present, i prepara el terreny per a l'arrelament de propostes noves que ofereixin seguretats.

— La lenta integració de les dues ànimes de Catalunya, l'autòctona i la sobrevinguda, que anaven fonent-se de manera tan admirable, ha generat,

2. Vegeu l'article de Xavier Bonal i Aina Tarabini en aquest anuari.

amb el pas dels anys, un nou bloc poblacional de característiques diferents fruit de la simbiosi de compartir un país. Aquest bloc poblacional ha generat un nou centre social i cultural, l'expressió política del qual no acaba d'encaixar en el ventall de partits polítics tradicionals. Però aquest procés no està acabat i s'ha reanimat amb la vinguda de nous immigrants dels inicis del segle, i per tant conviuen sectors amb un elevat grau d'integració amb altres de menys integrats.³ Però la integració s'ha produït, i ha transformat també, profundament, la «cultura» autòctona anterior. Les oportunitats per a moure el tauler polític estaven servides.

La interacció entre aquest conjunt de fenòmens s'ha accelerat, atida per la gestió del nou projecte de recentralització de l'estat nació espanyol, que no ha sabut entendre la profunditat de les transformacions que s'estaven produint i que ha infravalorat les resistències que des de Catalunya s'estaven organitzant per a fer-hi front. La incapacitat de Madrid de fer propostes integradores ha acabat consolidant un sentiment alternatiu fins llavors bastant minoritari: si la porta de Madrid està tancada cal obrir-ne una de nova. Aquest sentiment ha trobat el terreny prou adobat pel conjunt de fenòmens que s'han descrit, els quals havien anat estovant les seguretats de l'*statu quo* anterior.

El que s'ha viscut durant aquests darrers anys i especialment el 2014, i que es perllonga el 2015, és un impressionant moviment social i polític que no es pot enquadrar en els trets clàssics d'un moviment nacionalista i que apunta a noves formes de «revolució democràtica» del segle XXI, que traspasa l'espai català per inscriure's en els moviments de canvi que es manifesten en molts països diferents entorn de temàtiques mobilitzadores, com el medi ambient, la pau, les resistències anticapitalistes...

L'amplitud del ressò popular, el civisme del moviment, el caràcter tranquil i de vegades festiu de les manifestacions al carrer, l'esperit europeista, la no-confrontació ètnica, els missatges educats i de respecte, etc., fan difícil catalogar el «procés» en les coordenades clàssiques dels moviments nacionalistes de base ètnica o de rebuig de l'altre, com els ocorreguts més recentment a l'est d'Europa.

Caldria analitzar més en profunditat els missatges i els discursos que es fan entorn del «procés», però a primera vista destaquen un conjunt de valors que no tenen a veure amb la càrrega de fons del discurs tradicional nacionalista:

3. Vegeu l'article de Jordi Sauret, en aquest anuari, sobre la convivència de les identitats espanyola i catalana entre la població.

— El consens amplíssim entorn del dret a decidir, com a expressió de qualitat democràtica, de proximitat, d'anhel de controlar millor els factors externs que condicionen la vida personal.

— L'absència d'un debat ètnic, d'exclusió i de menyspreu als no-catalans.

— L'afirmació inclusiva d'un sol país no separat per orígens. Respecte per a la població castellanoparlant.

— Un sentiment europeista, encara que pugui ser crític amb certes polítiques de la Unió Europea.

— Un recurs a la història, però orientat més aviat a fonamentar un projecte de futur compartit, sense gran dramaturgia ni exaltació patriòtica. El concepte *pàtria* és poc utilitzat.

— Escàs recurs a la subordinació de l'individu a la col·lectivitat.

En tot cas, es tractaria d'una nova reformulació del debat sobre com s'han d'organitzar les comunitats humanes i quin és el nivell més adequat de governança en el marc d'una globalització accelerada.

Però també seria il·lús pensar que en aquestes alçades de la història, després d'haver viscut el convuls segle xx, el debat sobre la forma d'organització de les societats modernes pot fer-se només basant-se en les identitats i en la pràctica de la democràcia, i més després de la profunda crisi econòmica del 2008-2014 i amb el grau d'incerteses econòmiques, polítiques i socials que segueixen afectant tot el planeta. L'accés a les riqueses i la distribució d'aquestes continua dominant la dinàmica social i l'organització de les classes socials a tot el món.

Des d'aquesta perspectiva, també el cas català ofereix un bon aparador d'aquestes tensions, en comprovar les dificultats d'integrar els dos eixos que històricament han dominat la dinàmica del país: els anomenats *eix nacional* i *eix social*. Sense una síntesi que integri un nou model de país amb l'anhel d'un nou país, difícilment s'aconseguirà aglutinar les complicitats i el consens necessaris per a dur a bon port un projecte de tal envergadura.